

שומרים הפקד לעירך

הרבנות הראשית על משמר לב האומה -
הכותל המערבי

אסופה היסטורית לכבוד שנת ה-צ"ה ליסוד הרבנות הראשית לישראל

שומרים הפקד לעירך

הרבנות הראשית על משמר לב האומה - הכותל המערבי

תקציר:

פרק א' - סקירה היסטורית

- **תר"צ** - בפני ועדת החקירה הבריטית ביחס לתפילה בכותל המערבי מובעת עמדה ברורה כי הרבנות היא הקובעת בענייני הדת בכלל והכותל בפרט.
- **תש"א** - כרוז הרבנים הראשיים הרב הרצוג והרב עוזיאל בחובת שמירת הצניעות וכללי התפילה בכותל.
- **תש"ב** - הממשל הבריטי מורה שהשיפוצים בכותל המערבי יהיו בתיאום עם הרבנות הראשית.
- **תשכ"ז** - ראש הממשלה אשכול מכריז מיד לאחר שחרור הכותל כי קביעת הסדרים בכותל תהיה בידי הרבנים הראשיים.
- **תשכ"ח** - הממשלה מתנה אישור החפירות שעל יד הכותל המערבי בהסכמת הרבנות הראשית שקובעת שהכותל קדוש לכל ארכו.
- **תשכ"ח** - בלימת נסיונות לפתוח את הכותל לתפילת רפורמים וביסוס האחריות ביד הרבנות הראשית.
- **תשל"ז** - התנגדות תקיפה של מועצת הרבנות הראשית להצעה להפקיע את הכותל הדרומי מאחריות הרבנות.
- **תשנ"ד** - התחייבות ראש הממשלה רבין לתאום עם הרבנים הראשיים בנוגע למקומות הקדושים בהסדרים מדיניים.

פרק ב' - דברי הרבנים הראשיים

ציטוט ממאמרים, כרוזים, נאומים ודרשות מהרבנים הראשיים זצ"ל בעניין קדושת הכותל וחשיבות השמירה היתרה על סדרי התפילה כמסורת ישראל ובכפוף להוראות הרבנות הראשית.

וכן חוות דעת המורות כי הכותל קדוש לכל אורכו, ואין מקום לויתור על אחריות הרבנות בשום חלק מאורך הכותל.

נספח א' - סקירת המצב המשפטי הנוכחי
העתירות בעניין וההשלכות הנלוות מכך.

נספח ב' - עיקרי המתווה החדש
הנקודות המרכזיות בהחלטת הממשלה התקדימית והשלכותיהם.

תמונות הדמיית השטח - מתווה הכותל

פרק א' - סקירה הסטורית:

הרבנות הראשית כאחראית לשמירת קדושת הכותל לאורך השנים

תר"צ - הרבנות הראשית כקובעת עמדת היהדות ביחס לתפילה בכותל המערבי בפני ועדת החקירה הבריטית

בעקבות 'מאורעות הכותל' (שנקראו לימים - פרעות תרפ"ט), שהחלו סביב המאבק על תפילת יהודים בכותל ואופן התפילה (ביחס להצבת מחיצה בין נשים לגברים כנגד החוק העות'מני) הוקמה ועדת חקירה מטעם המנדט הבריטי.

הרב הראשי-הראי"ה קוק זצ"ל עמד על כך שנושא זה צריך להיות כפוף לעמדת הרבנות הראשית, ולכן דבריה צריכים להיות נשמעים בפני הוועדה. בעקבות כך אכן הוזמן הראי"ה קוק להביע את עמדתו בפני הוועדה.

אחד הגורמים המרכזיים לכך שהועדה החליטה לזמן גם את הרב הראשי לתת עדות בפניה הייתה עדותו של 'מנהל חברת החשמל' ונשיא הוועד הלאומי מר פנחס רוטנברג שהוזמן להעיד בפני הוועדה. מהדברים שמסר רוטנברג בעדותו ניתן לראות את עמדת הראי"ה קוק ביחס לתפקיד הרבנות הראשית, וכן את הבנתו של רוטנברג לעניין אע"פ שלא היה אדם דתי, ואף הדגיש בפני הוועדה ש"אינו מתייחס לדברים מנקודת מבט דתית אלא **מנקודת מבט של כבוד**", הבנה שבאה לידי ביטוי בהצהרתו בפני השופט בסיום דבריו: "אני בתור יהודי הרגשתי את עצמי נעלב [כאשר הממשלה התערבה בצורת התפילות של היהודים בכותל המערבי]".

וכך מופיע בפרוטוקול העדות של רוטנברג:

- סילי (חוקר): תוכל להגיד לי, מה הייתה כוונתו של הרב קוק בפנותו דווקא אליך [לסייע בשמירה על זכויות התפילה בכותל]?

פנחס רוטנברג: הרב קוק התאונן על ההנהלה-הציונית ועל הוועד-הלאומי על שהם הסכימו להחלטת הממשלה להקים את הבניינים מסביב לכותל ולפתוח את השער, מבלי להודיע על זה לרבנות, אשר יש לה ענין רב מאוד בשאלה זו...

- סילי: האם חושב אתה, שהרב קוק דרש את הזכות שיתיעצו אתו בשאלת פתיחת השער בקנינו של הווקף [=רחבת הכותל המערבי]?

- פנחס רוטנברג: הוא חשב, כי זאת היא זכותה של הרבנות, כבעלת ענין גדול מאוד בשאלה זו, שיתיעצו איתה בדבר... הרב קוק מביט על המקום הזה כעל המקום הכי קדוש לעם ישראל. ואתו, בתור ראש המוסד הדתי הכי גבוה, יש להתייעץ בשאלה איך להבטיח את יחס הכבוד לקדושת התפילה.

- סילי: האם חושב אתה, כי מתפקידך וייעודך למסור לממשלה את התנגדותם של המוסדות הדתיים היהודים, לשינויים שנעשו בבניינים [שסביב רחבת הכותל]?

- רוטנברג: חשבתי, שזאת היא חובתי ותעודתי - לחפש פתרון מכובד כזה שקדושת התפילה לא תיפגע במקום...

מלבד זאת, חושבני שיש ליהודים את הזכות - מתוך המנהג - להתפלל במקום הנחשב בעיניהם לקדוש... הרי דבר אחד ברור - מקום זה קדוש בעיני היהודים האדוקים, ואף לה לממשלה להתערב בצורת התפילה.

- ובעדות הראי"ה קוק עצמו, הדגיש הרב את הדברים באופן חד משמעי:²
- בעניין הבניה על יד הכותל, אמר הרב, **כי היות והענין הוא דתי, היה בטוח שלא תתקבל שום החלטה בלי התייעצות שני הצדדים, כלומר: ההנהלה הציונית והרבנות הראשית...**
- דרייטון (חוקר): אם על הממשלה להחליט על איזה מכשיר תפילה להתיר להביאו אל הכותל, האם חובתה לפנות בנידון זה לשמש, לרבנות הראשית או להנהלה הציונית?
- הרב קוק: **לדעתי נכון יהיה, אם הממשלה תפנה בעניינים דתיים אל הרבנות הראשית.**
- דרייטון: הרבנות הראשית היא השלטון הדתי העליון והמוסמך ביותר בעניני דת?
- הרב קוק: **כזהו הסטאטוס הרשמי.**
- דרייטון: בתשובתך לאחת השאלות של מר סטוקר אמרת ששאלת הכותל היא שאלה דתית ושום החלטה לא הייתה צריכה להתקבל בלי התייעצות עם הרבנות הראשית?
- הרב קוק: **כך דעתי בשאלה זו.**

תש"א- הוראת הרבנות על שמירת הצניעות וסדרי התפילה המסורתיים בכותל

עוד בימי טרום המדינה עמדו הרבנים הראשיים לישראל על שמירת כללי הצניעות וסדרי התפילה בכותל המערבי על פי דיני ישראל. לעמידה זו הייתה לימים השפעה רבה על עיצוב דמותה של רחבת הכותל וקביעת סדרי התפילה במקום ב'חוק המקומות הקדושים' לאחר שחרור הכותל המערבי בתשכ"ז.

כרוז הגאונים הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג והרב בן ציון מאיר חי עזיאל, נשיאי הרבנות הראשית לישראל (בשם הרבנות הראשית)

ב' מרחשוון תש"א [נדפס ב'תחומין' כרך יג, עמ' 482]

מה נורא המקום הזה (בראשית כח, יז)

מאז השקט הארץ (לאחר פרעות תרצ"ו-תרצ"ח), תודה לאל, הולך וגובר ושב לקדמותו זרם הנוהרים אל כותל המערבי, לחבק את אבני הקודש ולשפוך את לבם לה' מול שריד חמדתנו, "זֶה שְׁעַר הַשָּׁמַיִם" ... עם ריבוי המבקרים ועם גוונם מכל השדרות ומכל הסוגים, מוצאים אנו להזכיר ולהזהיר על 'מורא המקדש', שמחייבת הגישה למקום הקדוש הזה, שמעולם לא זזה שכינה הימנו, ועל חרדת הכבוד שמצבת תפארתנו מימי קדם מטילה על כולנו בעיני אלוקים ואדם... והקהל לכל סוגיו ידע נא את כל מידת האחריות שבשמירת כבוד המקום והדרת קדושתו... וד' יאזין ויקשיב לתפילת עמו, כי יבוא ינון ובית ד' נכון יהיה בהר מרום הרים במהרה בימינו, אמן.

תש"ב- הממשלה הבריטית פועלת בתאום עם 'מועצת הרבנות הראשית' כתנאי לביצוע תיקונים בקיר הכותל וברחבה

"ועדת הכותל" הייתה ועדה שהוקמה ע"י האו"ם לבקשת הבריטים על מנת לקבוע את סדרי השלטון והמשפט בכותל המערבי. בהחלטותיה נקבע כי כל תיקון וכד' שעושה הממשלה הבריטית בכותל צריך להיות בתיאום עם מועצת הרבנות הראשית (במקביל לתאום עם המוסלמים-להבדיל).

ואכן, בחודש אלול תש"ב עשתה הממשלה הבריטית תיקונים בקיר הכותל רק "לאחר התייעצות עם הרבנים הראשיים לא"י ובתיאום עמם ועל מנת שלא יפגעו בצורה החיצונה של הכותל"³

2 ע"פ 'דו"ח ועדת החקירה של הכותל', 'כותלנו', עמ' 141; 151

3 יומן הכותל המערבי- יצחק אביגדור אורנשטיין, עמ' 296

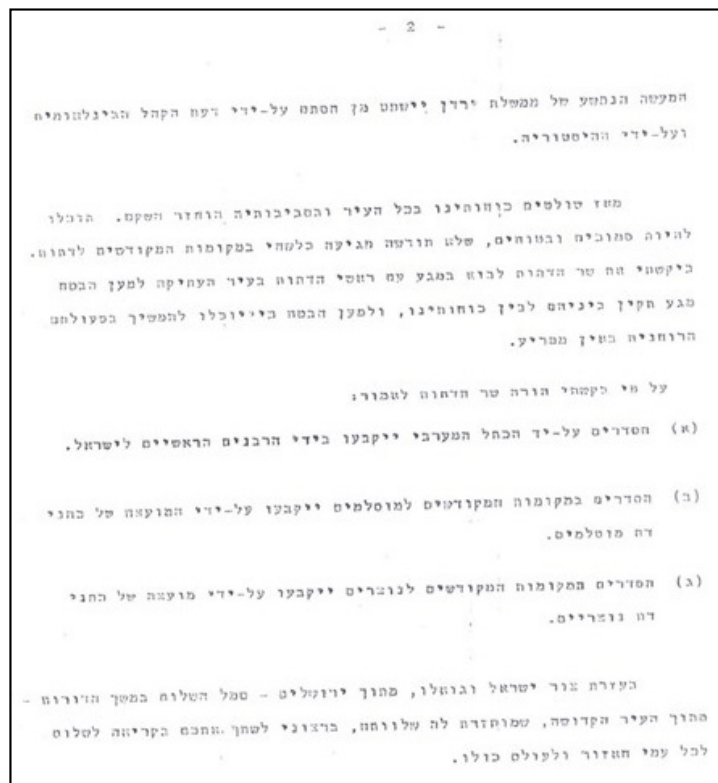
תשכ"ז- ראש הממשלה קובע מיד לאחר שחרור הכותל כי קביעת הסדרים בכותל תהיה בידי הרבנים הראשיים

ראש ממשלת ישראל, לוי אשכול, קבע עוד בעיצומם של ימי מלחמת ששת הימים, כי הרבנים הראשיים לישראל הם אלו שיהיו אחראים על הסדרים בכותל המערבי.

בנאום שנשא בפני הרבנים הראשיים וראשי יתר העדות הדתיות בישראל, תיאר אשכול את הסיבות לכך שצה"ל פעל נגד ירדן, וציין כי בירושלים הפגיזו הירדנים ישיבות, בתי כנסת, בתי ספר ובתים פרטיים, באופן שלא הותיר לישראל ברירה אלא לתקוף בחזרה.

ראש הממשלה דאז הצהיר בפני ראשי כל העדות הדתיות כי ישראל לא תרשה כל פגיעה במקומות המקודשים לדתות השונות, והבהיר כי נציגיה של כל אחת מהדתות יפקדו על המקומות הקדושים לאותן דתות.

את החלטותיו ניתן לראות בתיעוד המקורי של הפגישה:

ואכן, זמן קצר לאחר המלחמה, נערך טקס רשמי בו נמסר הכותל משלטון צה"ל ונציגו הרב הצבאי הראשי הרב שלמה גורן לידי שר הדתות, ד"ר זרח ורהפטיג - "בנוכחות חברי ועדת הכותל שלידי הרבנות הראשית, אנשי הרבנות הצבאית, פקידים של משרד הדתות וקהל רב.

שר הדתות, ד"ר ורהפטיג, הודיע כי הוא מכיר באחריות העצומה המוטלת על משרד הדתות בשמירה על המקומות הקדושים.⁴

עוד נקבע אז שימונה רב לכותל מטעם הרבנות ועל ידה - "הרב יוסף משה שכטר נתמנה לרב הכותל המערבי מטעם הרבנות הראשית וכבר הוקמו צוותות של מפקחים וסדרנים."

4 העיתון "דבר" - 03/07/1967 למניינם.

תשכ"ח- הממשלה מתנה אישור החפירות שעל יד הכותל המערבי בהסכמת הרבנות הראשית שקובעת שהכותל קדוש לכל ארכו

לאחר שחרור הכותל במלחמת ששת הימים גילו הארכיאולוגים רצון רב בחפירות באזור הכותל. לצורך הדבר אף מונה באופן רשמי ארכיאולוג ראשי שינהל את החפירות – פרופ' בנימין מזר מהאוניברסיטה העברית. למרות הרצון הרב והאישור העקרוני שניתן, החפירות התעכבו זמן רב בגלל **שהממשלה התנתה את הסכמתה לחפירה בהסכמת הרבנים הראשיים לישראל.**

מאיר בן-דב, סגנו של פרופ' מזר, ומי שניהל את החפירות החל מתשל"ז, מתאר⁵ את השתלשלות הדברים בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים. מדבריו רואים בעליל שעמדת הרבנים הראשיים היא שהתוותה את עמדת הממשלה בסוגיה:

"יום רודף יום, והחפירה המתוכננת טרם החלה. רעיון שנראה מקובל על הכל..ואשר כה רבים מעוניינים בביצועו; ועם כל זאת - דבר אינו מתרחש. שמא תאמר קשיים כספיים עמדו בדרכה של החפירה המתארגנת? לא! לא בזה העניין... בעינה עמדה הבטחתו של ראש העיר, טדי קולק, שעם התחלת החפירה הוא יעמיד לזכותה סכום ראשוני של 50,000 לירות. ואולם, מדי יום ראשון נדחה העניין בשבוע.

העיכובים נגרמו מתוך כך שהממשלה התנתה את מתן הסכמתה לחפירה בהסכמת שני הרבנים הראשיים, שכן מדובר בחפירות במקום המקודש ביותר לעם ישראל - הכותל המערבי. פרופ' מזר נטל על עצמו להיפגש עם הרבנים... ושניהם השיבו בשלילה...

הרב הראשי הספרדי, הראשון לציון, נשאר איתן בדעתו, שאין להרשות לחפור, לא ליד הכותל הדרומי בצמוד ולא בכל מרחק ממנו, וכי אם תיערך חפירה שכזו - הוא ייזום הפגנות ויצא למלחמה קשה בחפירות. ברור היה שמוסד הרבנות מתנגד לחפירה בכל צורה שהיא...

מזר האמין ביכלתו לשכנע, ובכוחו להשיג בסופו של דבר אישור מן הרבנים הראשיים. **לנו היה האישור חשוב, שכן היינו זקוקים לתמיכתה של הממשלה באחזקת החפירה ובמימון הוצאותיה, ובלעדי זאת קשה היה להאמין שהחפירה תצא אל הפועל.** כך כיתת מזר את רגליו בין לשכת הרב נסים לביתו של הרב אונטרמן... "

בסופו של דבר הארכיאולוגים - כגוף עצמאי - הצליחו לחפור ולהביא את הרבנות לידי "הסכמה שבשתיקה", היה זה ע"י תככים ועורמה שיצרו בשטח מצב של 'בדיעבד' ולא מתוך מהלך חוקי בהסכמת רשויות המדינה.⁶

תאור נוסף של מאבק זה, מזווית ראייתו של **שר הדתות ד"ר זרח ורהפטיג:**⁷

"בראשונה קמו עוררין על סמכותו של משרד הדתות לפיקוח על הכותל המערבי... סבור הייתי, כי הפיקוח על הכותל המערבי ורחבתו צריך להיות בידי הרבנות הראשית, ומשרד הדתות הפועל על דעתה. ראש הממשלה לוי אשכול הכריע לטובת עמדתו. משרד הדתות עשה פעולה רבת... במשך שנים לגילוי של הכותל המערבי לכל אורכו... חמש מאות מטר... דאגנו לפי הוראות הרבנות הראשית לסדרי תפילה גאותים, ולקליטה מוצלחת של מליוני מתפללים ומבקרים, יהודים ולא יהודים, שנוהרים בלי הרף לכותל המערבי ולרחבת הכותל להתייחד עם קונם, לשפוך לבם ולהתפלל לשלום עם ישראל, ולשלום העולם.

חלק מהכותל המערבי, כ-40 מטר [בצדו הדרומי]- נתפשו ע"י הארכיאולוגים בראשותו של פרופ' בנימין מזר. קדושתם היא היא קדושתו של הכותל המערבי, אולם בגלל החפירות הארכיאולוגיות

5 בספרו 'חפירות הר הבית' (הוצאת כתר תשמ"ב), עמ' 20-24

6 כמתואר באריכות ע"י בן-דב בספרו הנ"ל.

7 חוקה לישראל - דת ומדינה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 340-341

הגישה אליהם הייתה חסומה זה כ"ט שנה, וגם עכשיו.. הכניסה היא בכרטיס ותשלום. מסופקני אם זהו הסדר התואם את חוק השמירה על המקומות הקדושים, וחזון למועד. "

מצורף כאן תיעוד מכתב שכתבו חברי ועדת ההלכה למקומות הקדושים מטעם מועצת הרבנות הראשית לרה"מ גולדה מאיר ובו מביעים דעתם הנחרצת כנגד כל אפשרות לחלוקת רחבת הכותל בכל אורכו לצורך חולין ותיירות או כל דבר שאינו תפילה תחת אחריות הרבנות הראשית.

הרבנות הראשית לישראל
רח' המלך ג'ורג'י 58
THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL
ועדה ההלכה למקומות הקדושים

בית ירושלים חיפה
ת.ד. 7245
15240 15240

Jerusalem
P. O. B. 7245
Tel. 15245

בחסות מ.ת.ת.י.
מס. 12/10/ק. 58

לכבוד
הגב' גולדה מאיר
ראש הממשלה
ירושלים,

כבוד ראש הממשלה,

הנדון: הדין שייצרך בועדת שרים על תפילה ותפילות ליד הכותל המערבי מדרום למער המוגרבים, לפי החלטות מח' זכ"ט באב תשכ"ט.

מכתב קודמנו שנהרב, נשאר לנו רק הכותל המערבי. בכל הדורות ערבה נפש העם לבוא לשפוך שיה בכני הכנרת סביב הר הבית וליד כל אורך הכותל המערבי, לפי עדויות היסטוריות התגלו ליד הכותל המערבי עד הפינה הדרומית מערבית בכל התקופות, עד לפני 150 שנה. בדרות המאחריות הוצר בעל כורחנו מקום התפילה לקטע מהכותל, אך הגבלות הבנייה לא אפשרו את קדושת הכותל, טאחא הוא לכל אורכו מפינתו הדרומית עד הצפופית. היתרים שנאמרו בפרטי חז"ל, על הכותל כולו נאמרו, ולא רק על החלק שאליה הוטו לנו הערבים לבנות.

ועדת השרים למקומות הקדושים החליטה ב"ז כסלו תשכ"ח לפנות את הבתים בין הפינה הדרומית ובין שער המוגרבים, וקבעה כי "במסגרת הנכונה יש שטוח חילוץ הקדוש ופגיעה ברגשות הרתיים של האוכלוסיה". הבתים הוסרו (ובמועצת הבטחון הצדקנו את הטרחה בכך שהכותל קרוש לנו), אך הפגיעה ברגשות לא הוסרה, ועדיין נאטר על יהודים להתפלל במקום שנבאל, הערבים כפכו לחלל את המקום ולמנוע תפילה בו, ואף בשל כך כהמים אנו כל כך לפוש לקדשו על ידי הפילה ולנשק הבני כותל אלה.

ועדת השרים לירושלים ולמקומות הקדושים, בראשות ראש הממשלה, או ועדה המגנה לעניני הכותל, מורה להכריע באיזה מקום מדרום למער המוגרבים תורשה תפילה, ובאיזה מקום תיערכנה תפילות.

במחאת העם לכותל היא בחינתו מקום קדוש, ולא אתר ארכיאולוגי או היסטורי. עם כל ההסיבות בגילוי שרידי קדם, יש ערבים חשובים מכן. קדושת הכותל בה נמנבה שטוח דבר לא יעמוד בבנייה. הכותל, שממנו לא זזה סכינה כדברי חז"ל, הוא מקום תפילה ומקדוש לתכלית זו בלבד, והתפילה היא העיקר. אמור לחלל את קדושת המקום, בכבודו ובאווירה של חולין. עשה התפילה ליד הכותל מונעת בנו קשה, וכך גם יחס החופרים.

- 2 -

ביום שחרור ירושלים הוכרזו שסדרים ליד הכותל ייקבעו בידי הרבנים הראשיים. היהנן להקלט מדעתם עתה? מועצת הרבנות הראשית החליטה להחליט על כל אורכו, שהיא מתנגדת בכל חלק להרשות תפילה ארכיאולוגית לידו לכל אורכו, ודורשת לאפשר לבני המפעלים לשפוך לבם בתפילה ללא הפרעה.

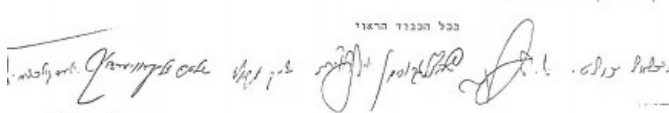
אם נגזר לחלק אזור זה בין תפילה להפירה, אפשר לבנות פתרון ק"י כך שיתחללו ברצועה צמודה לאורך כל הכותל מפינתו הדרומית עד שער המוגרבים, ויחפרו בטרחה מה מכותל מאחורי המפעלים (מערב להם). בכך לא יהיה קטע ככותל שאליה אין אפשרות לבנות תפילה, תימנע הפגיעה ברגשותינו (-) שני דברים שבתפילה חוק לשפירה מקומות קדושים) וגם לא מסוכן יציבות הכותל. החופרים יימנו להסיר עד לעומק המדי שיליו מותר לתקוע למי חושבני הסניון- ואף עברו עליו. העסקה נוספת הסכן את יציבות הכותל ותניין, בנייה תוכננה לכותל, דבר שלא יתכן.

אין לתפוח על היתק לחלק את הכותל והקרקע המסוכנה לו לקטע של תפילה וקדושה, ולקטע של תפילה וחולין שבו לא ניתן לתפוח, אם אפשר לחלק את קדושתו, אין נוכח לבסוח שנקולם יכירי ככל אורכו קדוש ליהודים; האם לא יוכלו לדרוש שנוותר גם על קדוש חלקו הצפוני המותר עדיין? תפירות וביקורי תפירות אונס פתחים מקום, אך תפילה- כן. חת שלפון זר נגשו ירודים והתחילו בדרות הקדומים, היתחמו ירודים קתה את דרכם ואת נריום עמבטו אתר כך את החומה, היעלה על הדעת שגם בשלפון ישראל תימנע תפילה ליד כל חלק ככותל? לפה לתת מתחון מה לאויבנו לומר? 19 שנה פענו היהודים שלא נמנו להם לתפוח במקומות הקדושים, והנה הם עומדים מונעים מלהתפלל ליד הכותל, כך מתחמים יהודים לקטע הקדוש להם ביותר- חופרים בו ומונעים תפילה, דבר שטוח עם אינו עושה במקום הקדוש ל"ז, אנו נשמים שכל חשש של מביעה בערבים ובנוגרים, וכל סכן שלא נעלה על הדעת להסיר צלבן; לפה יהיה ליקדי ישראל גרוע יותר?

בבגור הדתי הרגיש לקנין זה קיימת הסיטה גדולה והרחוחה הולכות וסופרות. וכל זה אפשר למנוע בקלות על ידי הלוואה נבונה.

אנו מבקשים מכ" ראש הממשלה להפיק את השפעתה האטיית כי רבה, לקבלת החלטה שתאשר להתפלל ליד הכותל המערבי לכל אורכו, וע"כ התגלגל לידה הזכרת הגדולה של קידוש חלק הכותל שנגאל.

בכל הבגור הראוי

(א) הרב בעלאל זולטי (א) הרב ש. ישראלי
(ב) הרב י.ט. אלישיב (-) הרב יצחק אריאלי
(ג) הרב ישראל גולדשטיין (-) הרב שלמה זלמן אויערבאך

תשכ"ח - מניעת תפילת רפורמים בכותל בנימוק שזה נוגד קביעת הרבנות הראשית

כבר בימים שלאחר שחרור הכותל ניסו חברי כנסת שונים לקדם תפילה רפורמית בכותל, אך ניסיונותיהם נהדפו על פי הקביעה כי סדרי התפילה בכותל נקבעים בידי הרבנות הראשית.

שר הדתות ד"ר זרח ורהפטיג מתאר⁸:

"קמו עוררין גם על סדרי התפילה שעל יד הכותל המערבי, ובעיקר על חלוקת השטח המיועד לתפילה, לאנשים לחוד ולנשים לחוד, והעמדת מחיצה ביניהם.

ח"כ אורי אבנרי, ביום כ"ג בסיון תשכ"ח (19.6.68 | דהכ"ג ה-6, כרך 52 עמ' 2353) ואחריו באותה שנה ח"כ א' טיאר (שם עמ' 2782), הביאו את ענין סדרי התפילה ברחבת הכותל המערבי לכנסת השישית. ח"כ אבנרי וטיאר התלוננו כי **שר הדתות מנע מקבוצת יהודים רפורמים לקיים על יד הכותל המערבי תפילה מעורבת כדרכם, גברים ונשים יחד.**

בתשובתי [בכנסת] הסתמכתי על **חוק השמירה על המקומות הקדושים תשכ"ז, המבטיח ניהול המקומות הקדושים ע"י ראשי הדת שלה מקודש המקום, והיא - לענין הכותל המערבי - הרבנות הראשית, עוד מימי המנדט לפי הפקודה משנת 1931, וכן לפי הצהרת ראש הממשלה מיום 7.6.1967. סדרי התפילה על יד הכותל המערבי הותקנו על ידי הרבנות הראשית, ומשרד הדתות מבצע את הוראותיהם. (1) תפילה מעורבת אסורה לפי ההלכה.**

(2) קדושת הכותל המערבי של הר הבית נאצלת מקדושתו של בית המקדש שהיה על הר הבית בסמוך לכותל המערבי. בבית המקדש היו עזרת ישראל ועזרת נשים לחוד, וכשהגיעו לשמחה המונית, שמחת בית השואבה, התקינו 'תיקון גדול' שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה⁹.

(3) והבאתי מדברי הרב צבי יהודה קוק: "שבמקום שאדם בא להתייחד עם בוראו ולהפנות את עיניו כלפי מעלה, טבעי הוא להסיר מלידו אותם גירויים, כמו אשה עם כל הקסם שלה - ויש לה קסם - שיאלצו אותו להסב עיניו כלפי מטה ויפריעו אותו מהתרכזותו".

מני אז, התייצבו סדרי התפילה ברחבת הכותל המערבי בהתאם להוראות 'הרבנות הראשית', ללא כל עוררין.

8 ש.ם.

9 סוכה נא, ב; יוסף בן מתתיהו, קדמוניות טו, ה

תשל"ז - התנגדותה התקיפה של מועצת הרבנות הראשית להצעת הממשלה להקמת רחבת תיירות ותפילה מעורבת בכותל הדרומי

בניסן תשל"ז התגבשה הצעת ממשלה להפקיד בידי עיריית ירושלים את הסמכות המנהלית באזור הכותל המערבי בחלקו הדרומי, ובמתחם החפירות שמדרום להר הבית, במטרה לאפשר הקמת רחבת תפילה נוספת שתשמש זרמים 'פלורליסטים' המעוניינים לקיים תפילה מעורבת גברים ונשים, וכן להכשיר את השטח להקמת 'גן ארכיאולוגי'.

בכ"ה בניסן תשל"ז, כשהצעת הממשלה הגיעה לשולחנה של 'מועצת הרבנות הראשית' בראשות הרב הראשי לישראל הגר"ש גורן, הוציאה 'הרבנות הראשית' הודעה לעיתונות, ודרישה לראש הממשלה ולשר הדתות מר.ת. חפץ, בזו הלשון¹⁰:

החלטות מועצת הרבנות הראשית לישראל

מועצת הרבנות הראשית לישראל, בישיבתה הקבועה היום, בראשות הרב הראשי לישראל הרב ש. גורן שליט"א, שמעה בתדהמה על המגמות להפוך את רחבת הכותל הדרומי כאתר לתיירים ולאפשר עריכת תפילות מעורבות, ובניגוד להלכה ולמסורת ישראל.

מועצת הרבנות הראשית - הנציגות הדתית העליונה במדינה - מתנגדת בכל תוקף לשינוי במצב הנוכחי בכל הנוגע לסביבות כותלי הר הבית והרחבות שלידם, כולל כל הכותל המערבי והכותל הדרומי, שקדושתם מעוגנת בהלכה, ואסור לנהוג בסביבותיהם בקלות ראש ובהתנהגות שאינה הולמת את קדושת המקום לפי דיני ישראל.

מועצת הרבנות הראשית פונה לממשלה ולשר הדתות, להבטיח את שמירת קדושת כותל הר הבית והרחבות שלידן. **לא למסור את הפיקוח עליהן לשום גורם, לא לאפשר עריכת טקסים בניגוד לדיני ישראל, ולא לשנות מהנהוג הקיים ללא הסכמת מועצת הרבנות הראשית לישראל.**

יום קודם לכן, בכ"ד בניסן תשל"ז, הוציא ראש ישיבת 'מרכז הרב', הרצי"ה קוק, כרוז חריף, בו הביע את עמדתה הברורה של היהדות הנאמנה לכותל המערבי וקודשי האומה, ובו נכתב¹¹:

"לידע להיוודע ולהודיע:

הכותל-המערבי הוא שייך לכל ישראל. שכינה לא זזה מכותל-המערבי... וקיים בה בכל-תקפו קידוש-השם הגדול של ד' אלהי ישראל ונצח עוזו... **ירושלים לא נתחלקה לשבטים,** ושלטונות העיריה של ירושלים אין להם שום ענין זכות ורשות ואפשרות השתלטות על כל שטחו וסביבתו של כותל-קדשנו של כל ישראל. **ואוי-זאביו לכל אשר יעזי לפגוע במשהו בחרדת-קדושת כתלנו ואשר לו ואתו, ואין מקיפין בחילול-השם, והיתה יד ד' בו ובמשפחתו.**"

עמידתה האיתנה של הרבנות הראשית שלא לפעול במקום ללא התייעצות איתה, והתמיכה הציבורית הרחבה שבאה בעקבות שיתוף הציבור בסוגיה, מנעו את שינוי 'הסטטוס קוו' הנוהג בכותל המערבי כ'אתר קדוש' ולא אפשרו בפועל את חילולו בהתנהגויות שלא לפי מסורת ישראל.

אמנם, בדיעבד המקום הוכר כשטח תיירותי (בלבד!), אך עד ימים אלו מתנהל משא ומתן בין הרשויות לגבי הגדרת המקום ונהלי השימוש הציבוריים בו, וכל דיון מסתיים בהכרח הרשויות לקבל את עמדת הרבנים ולא לתת לקיים שם אירועים וסדרים הפוגעים בקדושת הכותל המערבי וברגשי הציבור המסורתי. כפי שניתן לראות למשל בדברי מר יוסי דויטש- חבר ועדה מקומית וסגן ראש העיר, מכ"ה

10 ע"פ תצלום המקור בארכיון הרבנות הראשית

11 להלכות צבור, כרוז קטז, עמ' קח

"... אז בוא עכשיו נטפל בחפירות שבאזור הכותל. למה צריך לגעת? כמו שאמר רב הכותל, זה גדול עלינו! אסור לנו לגעת, זה הדבר הקדוש והיקר ביותר לכל העם היהודי, למה אנחנו עכשיו צריכים לבוא ולהכניס את זה לתוך הקו הכחול? נוציא אותו, הוא יישאר בהגדרות שלו, של מה שהוא היה עד היום כרחבת הכותל, לא נגענו לא הסתבכנו עם אף אחד וניגמר הסיפור".

תשנ"ד - התחייבות ראש הממשלה יצחק רבין לתאום עם הרבנים הראשיים בנוגע למקומות הקדושים בהסדרים מדיניים

בכ"א במר-חשון תשנ"ה (26/10/94 למניינם) נחתם הסכם השלום עם ירדן. מס' חודשים קודם לכן, בחודש אב תשנ"ד, חתמו ראשי המדינות על 'הצהרת וושינגטון' בה בין היתר הייתה התייחסות למקומות הקדושים.

לפני ההצבעה בכנסת על 'הצהרת וושינגטון' נפגשה סיעת המפד"ל עם רה"מ רבין כדי לקבל הבהרות בנוגע למעמד ממשלת ישראל בהר הבית. בפגישה זו הציג ח"כ הרב חנן פורת לפני רה"מ רבין את תביעת הסיעה, כי ישראל תשמור על המעמד של הר הבית כמקום הקדוש ביותר ליהודים, וכי כל שינוי לגבי מעמדו של ההר ייעשה בתאום עם הרבנים הראשיים. סוכם שרה"מ יצהיר זאת מעל בימת הכנסת¹³.

בהתאם למה שסוכם בפגישה הנ"ל, רה"מ רבין הצהיר בנאומו בכנסת על ריבונותה של ישראל בכל חלקי ירושלים, והודיע את התחייבותו להתייעץ עם הרבנים הראשיים ועם שר הדתות, לפני שייקבע 'הסדר הקבע' בהר הבית¹⁴.

באותם ימים - בכ"ב באב תשנ"ד - קיבל רה"מ רבין מכתב מהראשון לציון והרב הראשי לישראל, הרב אליהו בקשי דורון, ובו תביעות זהות לסיעת המפד"ל¹⁵.

ימים ספורים לפני כן תבע גם הרב הראשי האשכנזי, הרב ישראל מאיר לאו, שכל הסדר עתידי בהר הבית יתבצע בכפוף לריבונות הישראלית, והבהיר כי 'מועצת הרבנות הראשית' תצא נגד כל סממן של ריבונות זרה על ההר, כולל בינאום האתר או הפיכתו ל'אקס-טריטוריאלי'. הרב הודיע שהפסיקה ההלכתית לא תשתנה עקב החלטה מדינית כזו או אחרת¹⁶.

12 בפרוטוקול 'הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה מחוז ירושלים, ועדת משנה להתנגדויות', 11/10/12, עמ' 56-57

13 נדב שרגאי, הר המריבה עמ' 389 - ע"פ עדות ח"כ הרב חנן פורת למחבר, שאושרה אח"כ למחבר גם ע"י לשכת רה"מ.

14 פרוטוקול דיון מליאת הכנסת בכ"ו אב תשנ"ד - 3.8.94

15 נדב שרגאי, שם.

16 נדב שרגאי, שם - ע"פ שיחה עם הרב הראשי לאו בכ' באב תשנ"ד-28.7.94 למניינם.

פרק ב' - על משמרת הקודש:

דברי הרבנים הראשיים לישראל על קדושת הכותל והזהירות מרוחות זרות

הגאון מרן הראי"ה קוק - ראש הרבנים לארץ ישראל, ומייסד הרבנות הראשית:

"גוי אחד יש בעולם, ישראל שמו. וזקן הוא הגוי הזה, כחות אדירים עמדו עליו להכחידו מן העולם... ולעם הזה ישנה נשמה אדירה, רבת אונים אשר לא תוכל להכחד... לעם הזה היה מקדש, נשגב בקדושתו מכל מקדש אשר במלוא העולם כולו, ואחרי אשר נשדדה ארצו ונחרב מקדש גאונו נשאר לו אך שריד אחד בארץ החיים - זהו כותלנו - כותל המערבי.

וכשפארי בניו, הבאים ממרחקים בנשמות כמהות לגאון עולמם, באים הם ושופכים שיח, במקום הקדושה הזה - שריד כל המחמדים של אומת הפלואות - כל עם שיש לו זיק ניצוץ נשמת אנוש, מוכרח הוא לעמוד ברטט של חרדת קודש לפני הדרת השיבה וגאון הצפיה אשר לעם עתיק היומין, אשר אור נבואת האמת מאיר לו את דרכו מלאת החתחתים...

הנשמות המרובבות של העם הגדול החלו להרגיש ברגש חי מה הוא להם שריד הקודש הזה, תמצית כל המחמדים אשר לעם בארץ... וידעו ויכירו מי הוא זה העומד אחר כותלנו." (מאמרי הראיה עמ' 356)

"זכויותינו על הכותל-המערבי מוכרות בעיני כל העולם בבחינת מושכל ראשון, וכל הוכחה משפטית יכולה רק לטשטש את הזכות הגדולה הזאת... מה שנוגע לעבר הזה של הכותל-המערבי, חייבים אנו להתאמץ ולהעמיד את הדברים על בסיסם החוקי. לא יתכן כי מקום קדוש זה, הנערץ ביהדות כולה יותר מכל בתי הכנסת יחד, ישאר לתמיד מוקף בתים מזהמים וסימטאות מרופשות..."

הודות לקדושת המקום הַרְבָּה לא נכון להשוותו לבית כנסת! זהו המקום היחידי, אשר אליו יבוא העברי לשפוך את צקון לחשו ומר נפשו על חורבן בית המקדש... לדעתנו, למקום הזה נועדת אותה הקדושה שחפפה על בית מקדשנו...

יחסי אני לכותל המערבי, הוא יחס של קדושה ושל הערצה רוחנית..."

(מתוך פרוטוקול עדות הראי"ה בפני ועדת החקירה הבריטית, תר"צ.

'כותלנו', תשס"ט, עמ' 154-135)

"מקום הקדוש היחידי הזה, שנשאר לנו ברשותנו בתור שריד מימי גדולתנו ותפארתנו בארץ אבותינו וארצנו מני אז... אנו צריכים להיות שולטים עליו כמו שהיינו שולטים על כל הארץ, ועל כל המקום הקדוש מקום בית מקדשנו, בזמן חסנינו ותפארת גדולתנו. ואת האמת הזאת אנחנו חייבים לדרוש..."

אנחנו יכולים להחזיר להמקום הקדוש הזה את רושם כבודו ולהשיבו לאותה התכונה של מדת הקודש שהוא צריך לעמוד בו... ואם התרשלנו בדבר הגדול והקדוש הזה עד כה, נהיה עתה נכונים למפעל זה בכל עז, בכל טהרת הקודש שבנשמתנו, בכל שלהבת האמונה שבלבנו ובכל המרץ של כל כחותינו היחידים והציבוריים - ואז יש תקוה גדולה וקרובה מאוד שנבוא למגמתנו הגדולה והקדושה, שתהיה למופת לכל עמי התבל, כי אמנם הולכת וקרובה היא הישועה האנושית לבא מהעם העתיק ומהארץ העתיקה על כל אפסי ארץ."

(מתוך גאון הראי"ה בישיבת מחאה של הוועד-הלאומי, בעקבות ההתנכלות למתפללי הכותל ביום הכיפורים תרפ"ט)

"הגני בזה מביע להדרת כבודו, את הצער הגדול של היהדות הארץ ישראלית ושל היהדות הכללית של כל העולם כולו, שכולנו מרגישים אותה בנפשנו, על אשר הרשו לעצמם אנשים זרים שאינם מבני דתנו, לנגוע באותה הנחלה הקדושה לנו, קודש קודשים, זיכרונו העתיק והקדוש קדושת עולמים - זהו הכותל המערבי של מקום בית מקדשנו..

שום אמתלא של תיקון ושל יפוי לא תוכל להיות מועלת [=מועילה] לעשות בהכותל הקדוש הזה שינויים בלא ידיעתנו, ובלא המלכתם [=עצתם] של באי-כוח היהדות. על כן הנני מבקש מכבודך.. שאותו הזכות העתיק השומר על מורשתנו לא ייפגע משום אדם שבעולם.

אם ימצא איזה צורך של תיקון בהכותל הקדוש הזה, תואל נא הממשלה להודיע את הדבר לבאי-כוח היהדות, [כלומר:] לאחד הרבנים הראשיים של העדה, או לאיזה כוח ציבורי יהודי בטוח. ואנחנו הננו תמיד נכונים למלא את הדרישה.. אבל חלילה לשום יד, ובפרט יד של זר, לנגוע בכל הוד השיבה של הכותל הקדוש הזה מבלי הרשאתנו, שזהו לנו עלבון דוקר עד הנפש בכל רגשות הקודש שלנו. "

(במכתב למושל הבריטי, אייר תר"פ, אגרות הראיה ד, עמ' ס ועמ' קיג)

הגריא"ה הרצוג-הרב הראשי לישראל

בנאום על הזעזוע מהכוונה לפתוח טעמפל רפורמי בעיר הקודש:

יצחק אייזיק הלוי הרצוג
ראש הרבנים לישראל
החוסעה"ק ירושלם ת"ו

דבר הלכה

(מנאומו של מרן שליט"א בכנס הרבנים
בבניהכ"ג של מוסד "הרב קוק" בירושלם
שלם בער"ח אלול תשס"ז).

<p>וכי תעלה על דעתך שישראל נותצים את המזבחות? ... אלא ... (עיון רש"י שם) ואם תרשוני אחדש כאן באור והפרשה הזאת תבא על פשוטה ללא דוחק.</p> <p>כוונת תוה"ק לאמור אעפ"י שהבמות שעליהם היו מקריבים לשמים נאטרות תיכף להקמת בנת הבחירה בהר המוריה. בכל זאת אסור לכם לעשות כשם שתעשו לבמות של עכו"ם לנתץ ולשבר, אלא שלא להקריב עליהן עוד כי-אם אל המקום אשר יבחר ה'. אבד האבדון ... ונתצתם ... לא תעשון כן לה' אלקיכם ... כי-אם אל המקום ... ומכאן יהל לנו אור בהיר על שהיו מלנים צדיקים שלא נתצו את הבמות, כי היו חרשיים ללא זה, אבל משנתברר להם שזה גורם להכשיל רבים מההמון בעבודה זרה, התירו לעצמם לאבד את הבמות והן למיבדר סינחא (יבמות צ"ט).</p> <p>אלה הם לדעתי ששומם של הדברים, בעזה"י.</p>	<p>נודעה ארץ-ישראל כולה ורועי ישראל הרבנים שליט"א התאספו להתריע ברבים על הידיעה כי עומדים לכוון בעיר קדשן ת"ו בית תפילה ריפורמי. מה שמועזע אותנו בעיקר היא עצם השיטה הריפורמית, שהיא נתימרת להיות יהדות, ואינה יהדות כלל. יהדות ללא תורה, ללא מצוות, ללא חוקים ומשפטים, ללא אמונה בתורה מן השמים, לא בתורה שנכתב ולא בתורה שבעל פה.</p> <p>הקראית יהדות היא, אלא שהיא יהדות פסולה, מה שאינה כן זו הריפורמה, שאיננה יהדות כלל. דומה היא הריפורמה למין נצרות בלי צלם, חלילה לנו לתת לשיטה כזאת להכות שורש כל-שהוא בציון, בית חיינו, והרי זאת כהנמת צלם בהיכל!</p> <p>(ב) בפרשת השבוע התורה אומרת: ונתצתם את מזבחותם, ושברתם את מצבתם ... לא תעשון, כן לה' אלקיכם. כי-אם אל המקום אשר יבחר ה' ... והבאתם שמה עולותיכם ... כבר התקשו סה אבות העולם התנאים ד"ל.</p>
---	--

[מתוך שרשרת הדורות בתקופות הסוערות-ר' מנחם פרוש, עמ' 113]

הגאון הרב יצחק נסים - הראשון לציון והרב הראשי לישראל

קדושת כל אורך הכותל כמקשה אחת - מתוך "תזכיר לוועדת השרים למקומות הקדושים", ה' באדר תשכ"ח¹⁷ -

"במעמד חזרתנו אל הכותל - באותו יום גדול של שחרור ירושלים, כ"ח באייר, שהרטיט לבבות כל בני האומה מקצה אל קצה - הכריז מר לוי אשכול, ראש ממשלת ישראל, שהמקומות הקדושים שחזרנו אליהם יהיו בפיקוח הרבנים הראשיים לישראל, ושהסדרים בהם ייקבעו על-ידם.¹⁸

הכותל סימל את שיא הניצחון, את התגשמות ערגת הדורות. **כיאה לעניין, ביקשו הרבנים הראשיים מיד לטפל בסידור הכשרתו של המקום, הקימו ועדה מיוחדת, נוסחו תקנות והתנו תכניות...** ביקשתי מראש עיריית ירושלים להרחיב את השטח על ידי הריסת הבניינים הרעועים שמסביב, ושמחתי מאוד שהתחילו במלאכה. הדבר איפשר לרבבות עולי הרגל בחג השבועות להתרפק על אבני הכותל בתפילה ובהודייה... אורכו של הכותל המערבי הוא כ-480 מטר... צריך היה, לפחות, להרוס את כל המבנים החוצצים בין הכותל המערבי לדרומי, ליצור משטח אחד שיגיע ל-160 מטר בערך, ולהכשיר גם את השטח של הכותל הדרומי לצורך תפילה... ככל שעברו הימים נעשה הדבר יותר ויותר קשה... בימים הראשונים דובר על תכנית זמנית לרחבת הכותל. התוכנית שהוכנה הייתה עלובה, לא יאה למקום הקדוש ואף מבחינה מעשית הייתה יוצרת קשיים וסיבוכים. כשהוגשה לעיון לפני הרבנים הראשיים - נפסלה. [גם] 'הוועדה המחוזית לתכנון ובנין ערים' דחתה אותה.

דעת הרבנים והאדריכלים המומחים הייתה שכל הרחבה תהיה מקשה אחת... כדי להחיש את הטיפול והסידור הוסכם על פשרה: שההפרדה ברחבה [בין התחתונה לעליונה] תתבטא בכך שהפרש [הגבהים] ביניהם יהיה של 50-60 ס"מ לכל היותר... לבסוף התברר שאלה אשר הביצוע בידם החליטו לבצע את התכנית הראשונה בלא להתחשב בהסכמים ובהחלטות החוקיות המחייבות אותם;

אין ספק, שערמות העפר שנערמו משך הדורות, יש לסלקם ולגלות את ההוד של הכותל בגובהו. אנו מבינים שמשום חשיבותו של המקום, החפירה [הארכיאולוגית] צריכה להיעשות בזהירות רבה ובהשגחה של מומחים. אבל מכאן ועד הפיכת המקום לאתר ארכיאולוגי, שבעלי מקצוע שאין בפניהם אלא עבודת מחקרם וסקרנותם ההיסטורית, שהם יתוו את התכניות והם לבדם יהיו אחראים עליה ויעשו מה שחובת מקצועם מטילה עליהם - רחוקה הדרך. יש דרגות חשיבות.

איש אינו מזלזל בערך הרב של חישוף (=חשיפת) העבר, למצוא שרידים מימי אבותינו. אבל יש ערכים חשובים לאין ערוך מכך: **הקדושה, היחס של העם והאמונה הישראלית אל הכותל, היא כה נשגבה, ששום דבר לא יעמוד בפניה... אנו מופקדים על שמירת המקום שלא יחולל. אנו חייבים להשגיח, ששום פעולה לא תפגום במשהו בקדושת המקום. [מפני] שהתפילה ליד הכותל היא העיקר, והכל טפל לעומתה...**

הכותל הדרומי (של החומה המערבית) הוא קדוש, כשם שהכותל המערבי (החלק הצפוני לו) קדוש, ואף הוא צריך לשמש מקום תפילה. אם במשך הדורות מנעו ממנו אויבינו לגשת אליו וצמצמו את השטח שבו יכלו יהודים להתפלל, אל לנו ללכת בדרכיהם. הגיעה השעה לגאול גם את [חלק] הכותל הזה מחרפת העזובה והלכלוך, משוממותו ומבדידותו.

ראוי להעמיד דגש מיוחד בציון יום ההודיה (כ"ח באייר), שעל ידי מלחמה זו (מלחמת ששת הימים) זכינו לשחרור ירושלים כולה ומקום הקודש והמקדש. שאם אמנם מנועים אנו, מצד 'מורא מקדש' וכל הכרוך בזה, מלעלות להר ה' ולהשתחוות במקום היכלו, הרי אין זה מבחינת עול זרים, אלא מכוח הסתייגות עצמית מצד שמירת ההלכה. **כן זכינו ששריד מקום המקדש, הלא הוא הכותל המערבי, ואף שאר הכתלים המקיפים מקום הקודש, בידינו הם, ועם ישראל מתייחד בחרדת קודש במקומות הללו בתפילה לגאולה שלימה בקרוב.**"

17 נדפס ב"טורי ישורון" ניסן תשל"ב, עמ' 5 אות א; שם, אות ב.

18 כמתואר לעיל פרק א'

הגאון הרב איסר יהודא אונטרמן - הרב הראשי לישראל

קדושתו של הכותל היא מצפון ועד דרום - "חוות דעת" לממשלת ישראל מ"ב באדר תשכ"ח, בעניין חפירות באזור הכותל:

נס 14
יְהוּדִים

יב"א אדר תשכ"ח

ח ו ת - ד ע ת

רצוני לחזור באופן חמצייתי על מה שאמרתי קודם ביעיבת של ועדת השרים ביום ה' אדר, כי לצנינות דעתי, הטומת הלב צריכה להיות נתונה בראס ובראסונה לשמירה קפדנית על אפסרות של הכותל המערבי בשלמותו להחקיים כמקום הפילה נערץ, מיוחד במינו בסביל כלל ישראל, וחובתנו למנוע כל הפרעה שהיא בדרך מלוי התכלית הזאת.

סיעורו של הכותל נמסך בלי ספק מנקודה הקיצונית שכפון עד לנקודה הקיצונית שכדרום, ואין להחשב כלל מה שהיינו מקוצצים ומצומצמים באפסרות הפילה החת סלסון זה, כי הכותל המערבי מוקדס לתכלית זאת בלבד, בדברי חז"ל "סהסכינה לא זזה מסט". ובמדת איכה כחוב שלמות פקורת כרורת של אפסטינוס ללגיזנותיו להחריב את כל ארבעת הצדדים של הכית, נסאר הכותל המערבי וטסטס מקום הפילה קבוע לדורות, עד אשר נזכה לבית מקדס.

בטוח אני שבקרב יסודר הרבר, ואז ישלא הצבור את כל הקו מפניה לפינה, וסט יחפילו אלפי ישראל באופן קבוע. במקרים מיוחדים, כמו בעצרת הפילה "לאחב"י הנחונים בצרה ובמצוקה" - יעמדו סם דבוקים רבבות אלפי יהודים, חדרים החלהבות של הפילה הבוקקה רקיעים, והד הפילה יסמס בכל העולם. ונאולי גם יראו זאת בכלכידיה לאטר, באן המקום המוקדס לעס ישראל להחפלה, שאין דומה לו בכל העולם. לכן צריכים פרופ' מזר וחבריו להבין, כי בתוך הקו הזה אי אפשר כלל להסכים, עם כל הרצון הטוב, שיחלו סם בחפירות, ועליהם למנות לצד דרום או לצפון, סם אנחנו לא נחערב בדבר - זוהי דעתי. ביתר הענינים אני מסכים לרעה הועדה סקבעה את הסדרים. רצוני רק להוסיף סבוראי צריכים מתיצה בין גברים לנשים, כי זהו הצביון של בתי הפילה שלנו סאינם סחקים דרבי העמים, וזה לא ניתן לסינויים.

בטוח אני סועדת הסדים חכיר בצדקה הדריסה הזאת ואין מקום לפסרות. הקו הזה של הכותל המערבי מיוחד לתפילה ככר קרוב לאלף חסע מאות סנה, ואין לו כל חחליף. חונחנו לססור ישלא חכוא חוס הפרעה לתפילה בחוך הקו הזה.

בכבוד רב *א"ס"ר* *אונטרמן* כ' ניסן
איסר יהודא אונטרמן

הגאון הרב עובדיה יוסף - הראשון לציון והרב הראשי לישראל

מכתב עידוד לרבנים המצטרפים למאבק

ירושלים ט אדר תשנ"ט לפ"ק

כבוד הגאונים ראשי אלפי ישראל גודרי גדר ועומדים בפרץ המאירים לארץ ולדרים, בחכמתם ובתורתם, שליט"א, ה' עליהם יחיו.

שמחנו לשמוע כי כבוד הדרת גאונכם החלטתם להצטרף לגדולי וחכמי התורה, אשר בארץ ישראל, ולהזדהות עמנו בעת צרתינו, לקרוא לעצרת עם, להמוני בית ישראל החרדים על דברו, ולהפגין נגד מזימת הרפורמים למיניהם לנעוץ צפרניהם בארץ ישראל, אשר בתי המשפט החילוניים כאן מעודדים אותם ונותנים להם הכשר להכניסם למועצות הדתיות. ולא ידעו ולא יבינו כי בזה הם הורסים את ארצנו הקדושה להביא לנישואי תערובת רח"ל, ולהרס תורתנו הקדושה, אשר באמונתנו אנו דבקים בה כי היא חיינו ואורך ימינו. וכל אשר נגע ה' בלבו, יצא עם גאוני הדור בחו"ל להפגין נגד מזימה זו. ולחזק ולעודד את החרדים כאן לבל נשלים עם מציאות זו חלילה. ואח לצרה יולד, שכל ישראל בכל אתר ואתר יעמדו לימינו וגבר ישראל.

ומי שעשה נסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה, עם התשובה של עם ישראל ודברי הצומות וזעקתם, הוא יעשה עמנו במהרה, ונזכה בקרוב לישועת ה' כהרף עין. ותזכו לשנים רבות נעימות וטובות.

בכבוד גדול
עובדיה יוסף

לא לתת הכרה לרפורמים ושלא לישא וליתן עמם

בס"ד, כג טבת התשנ"ח

באשר החשך יכסה ארץ וכת הרפורמים והקונסרבטיבים מהרסי הדת מנסים לנעוץ צפרניהם בארה"ק ולקבל הכרה כי הם נמנים כביכול בין הזרמים ביהדות ח"ו, באנו בזאת להביע דעת תורה כי אין להעלות על הדעת לתת להם הכרה כל שהיא, ואסור לנהל כל מו"מ עם מהרסי הדת אשר מזייפים את התורה והביאו להתבוללות והחרבת היהדות בתפוצות ישראל.

אנו קוראים לכל אחד ואחד אשר בידו למנוע חילול ה' נורא זה של הכרה ושיתוף פעולה עם הרפורמים לעשות כל אשר בידו למנוע פשרה זו, וכל הנותן יד לפושעים אלו הוא נמנה על משנאי ה'.

וה' יתברך יערה רוח טהרה ממרום, להשיב לב בנים לאביהם שבשמים,

וע"ז באעה"ח
עובדיה יוסף

[מתוך "קובץ בית יוסף"-תשובות מאמרים ופסקים מהגרע"י זצוק"ל]

הגאון הרב מרדכי אליהו - הראשון לציון והרב הראשי לישראל

"בעוונותינו הרבים חרב בית מקדשינו, ואין אנו יכולים לעלות ולהראות פני ה' בהר 'מרום קרית' (מלכים-ב יט, כג), אולם הותר לנו הקב"ה לפליטה את ה"כותל המערבי", ממנו לא זזה שכינה מעולם (זוהר שמות ה"ע"ב), אשר עיני כל בית ישראל אליו מתוך ציפיה לבנין בית תפארתינו במהרה בימינו אמן, כך שההלכות סביבו צורך הרבים הם, ופעמים שיש בהם שאלות העוסקות בהלכות דאורייתא, ופעמים יש בהם מנהגים והליכות אשר יכולים לגרום להתעלות רוחנית לנוהגים בהם במקום קדוש זה; אדם המגיע לירושלים צריך להרגיש יראה, ואם אינו מרגיש יראה, הוא דומה לאדם האוכל דבר מתוק ואינו מרגיש את המתקת של הפרי, ולכן עליו לבקש תרופה. אדם הולך למקום המקדש - לעיר העתיקה, לכותל המערבי, ואינו מרגיש קדושה, עליו לבדוק במה חלה..."

[מתוך הסכמת הראשל"צ לשו"ת 'שערי ציון' של רב הכותל המערבי שליט"א] 19

במענה לבית המשפט בעניין עתירת נשות הכותל שיתירו להם להתפלל בכותל כרצונם, בשנת תשנ"ט, כתב:

"אנו מצווים ומוזהרים לא לשנות שום מנהג ובפרט במנהגי תפילה ובית הכנסת... ולפיכך אסור לעשות שום שינוי בסדרי תפילה המקובל מדורי דורות בכותל המערבי, שהוא שריד בית מקדשנו ותפארתנו, מלבד שהוא התקדש בקדושה נוספת של מקום תפילת כל פה"

הגאון הרב אברהם שפירא - הרב הראשי לישראל

במענה לעתירה הנ"ל, כתב הרב שפירא, בין היתר:

"נוסף לכך, מלבד האיסור מצד ההלכה, וכנ"ל, יש גם יסוד של איסור שמבטלים מנהג, שמעולם לא נהגו, הן לגבי ציצית והן לגבי מנין של תפילה לנשים, ומעולם לא נשמע כדבר ואינו מקובל בישראל, ומפני זה לחוד, הוי בניגוד לדין, משום שמנהג ישראל תורה הוא.

כל זה אמור אפילו אם יעשו כן לעצמן בביתן שלהן. אבל כשבאות לשנות את ההלכה והמנהג בפני רבים, במקום קדוש ככותל המערבי, דבר שמעורר ריב ומדון וקטטות, יש בכך גם איסור של ריבוי מחלוקת בישראל וביזוי מקום קדוש".

הרב מאיר יהודה גץ - רב הכותל המערבי והמקומות הקדושים

כרוז 'מי בקש מידכם רמוס חצרי', שכתב הרב גץ בתמוז תשכ"ח, ימים ספורים לפני שהתמנה לתפקיד 'רב הכותל'²⁰:

מי בקש מידכם רמוס חצרי? אל אחינו תושבי ירושלים!

יהודים טועים וגם תועים (=אובדי דרך) מתכוננים לעשות מעשה **להכעיס** ולהביא את נשותיהם לשם "תפילה" מעורבת לפני הכותל המערבי. איננו יודעים מה דוחף אותם למעשה זה, ולחלל בצורה משפילה ובריש גלי את המקום המקודש ביותר לכל עם ישראל. מה מקשה עליהם לעמוד, כל אחד במקומו המיועד לו, ולהתייחד במקום זה שממנו השכינה לא זזה מעולם?

האם היו מעיזים להתנהג בצורה בלתי הולמת את המסורת [המקובלת] במקום המכובד לגויים? **לא!...**

היו לא תהיה!

לא תיעשה הנבלה הזאת בישראל!

אנו קוראים אל כל תושבי ירושלים, שכבוד הכותל יקר בעיניהם, לבוא ולמלא את רחבת הכותל באופן מלא וצפוף, בשני הקטעים, נשים לחוד וגברים לחוד.

עת לעשות לד'!

לא ניידה אבנים!

לא נרים יד!

לא נדחוף!...

בעמידה איתנה נמנע את חילול הקודש.

תושבי ירושלים, מי לד' אלינו!

ייסגרו כל בתי הכנסת ביום חמישי זה, ח' בתמוז תשכ"ח, ובלי כל הפסקה ובאופן רצוף ימלאו רבבות אלפי ישראל, החל משעה שלוש ועד שעות הערב, את רחבת הכותל בתפילה, בלימוד תהלים, ובאמירת סליחות, עד ישיקף וירא ד' משמים.

תושבי ירושלים, היו נכונים ליום החמישי! המעוררים

נספח א' - סקירת המצב המשפטי הנוכחי:

במשך השנים היו כמה וכמה דיונים בבתי המשפט ובראשם בג"ץ בסוגית התפילה בכותל שלא כמנהג ישראל.

בסה"כ ישנם 3 עתירות שנידונו:

1. עתירה בדרישה לאפשר תפילה לנשים ברחבת הכותל שלא כמנהג האורתודוקסי אלא כאשר הם עטופות בטלית ותפילין וקוראות בספר תורה.
2. עתירה כנגד הקרן למורשת הכותל בדרישה שישותפו גם נציגי זרמים אחרים וכנגד היות רב הכותל יו"ר הגוף המנהל של הקרן.
3. עתירה לביטול איסור הכנסת ספרי תורה לכותל ולביטול האיסור לקחת ספרי תורה מעזרת גברים לצורך הנשים.

תמצית רקע ומצב נוכחי של העתירות:

1. א. העתירה הראשונה בבקשה לאפשר לנשים להתפלל בכותל שלא כמנהג ישראל הוגשה בשנת תשמ"ט (21/3/1989 למניינם). ומאז עברה גלגולים רבים. ב. שר הדתות שינה את החוק במטרה להילחם בעתירה מה שגרר עתירה נוספת.
בפסיקות הראשונות סביב השנים תשנ"ד-תשנ"ה (1994-95, למניינם) דחה בג"ץ את העתירות וקיבל חלקית את עמדת המדינה (והרבנות), אך דחף להקמת ועדת מנכ"לים שתציג פתרונות לבעיה.
ג. הועדה, שגם היא עברה כמה גלגולים, בסופו של דבר הכריעה כי אין מקום לאפשר להם להתפלל ברחבה הרגילה ויש להקצות להם אפשרות להתפלל במקום חלופי, כאשר ההצעה להכשיר באופן מינימלי (ולא רשמי) מקום באזור 'קשת רובינסון'.
ד. בג"ץ לא קיבל את ההצעה (שנת תש"ס, 2000 למניינם) כיוון שאינה מאפשרת תפילה ברחבה עצמה, אך לאחר בקשת המדינה לדין נוסף בהרכב רחב יותר-נהפכה ההחלטה ורוב השופטים הכריעו (שנת תשס"ג, 2003 למניינם) שפתרון 'קשת רובינסון' קביל ועל המדינה להכשיר את המקום.
ה. למרות הכרעה זו קבע בית המשפט המחוזי בירושלים בשנת תשע"ג (24.4.2013 למניינם) כי נשים המתפללות עם טלית אינן עוברות על החוק זאת תוך כדי מתן פרשנות מסורבלת למינוח "מנהג המקום" שבחוק, ולהגדרת הכרעת בג"ץ הנ"ל כהמלצה בלבד.
2. בחודש טבת תשע"ג (6.1.2013) הוגשה עתירה ע"י מספר ארגונים רפורמיים כנגד ניהול הכותל ע"י הקרן למורשת הכותל ללא אפשרות לייצוג "זרמים אחרים ביהדות" וכן כנגד ניהול הכותל ע"י רב הכותל והמקומות הקדושים.
הדיון בעתירה לא המשיך אלא נדחה מפעם לפעם בהסכמת הצדדים בגלל עבודת הצוות המייעץ לממשלה על מתווה הכותל.
3. בחודש כסלו האחרון (11/2015 למניינם) הוגשה עתירה לבג"ץ בדרישה לאפשר העברת ספר תורה מעזרת הגברים לעזרת הנשים- מה שאסור עפ"י תקנות הכותל, וכן להפסיק את נוהל הכנסת ס"ת שקבע רב הכותל שמשמעותו שאין להכניס ס"ת מחוץ לכותל כלל- מה שמונע מ"נשות הכותל" לקרוא בס"ת- שכן אינם יכולות לא לקחת מהכותל ולא להביא מחוצה לו.
במקביל הוגשה בבית משפט שלום בירושלים תביעת נזיקין על הרקע הזה (מכח איסור הפליה במוצרים בכניסה למקום ציבורי).
הליכים משפטיים אלו עדיין תלויים ועומדים.

1. כאמור בג"ץ עצמו הסתפק במתחם 'קשת רובינסון' כפתרון שימנע מאבקים. יש לציין כי בג"ץ לא **תבע מהמדינה הכשרת בית כנסת במקום, ובוודאי לא בניית רחבת תפילה מקבילה לרחבה הקיימת** אלא קבע רק שהמקום צריך להיות מוכשר "כראוי וכיאות לכניסת אנשים אליו ולשהיית אנשים בו" גם בית המשפט המחוזי לא דרש אחרת, אלא רק קבע שאין עבירה פלילית בתפילת הנשים בכותל. מתן מענה לפסיקה זו, שכאמור, מושתתת על פרשנות מסורבלת לחוק היא חקיקה שמגדירה באופן בהיר יותר את כוונת המחוקק²¹.
מעבר לכך, לאחר הכשרת 'עזרת ישראל' ('רחבת בנט') בוודאי שהמדינה עמדה בדרישת בג"ץ להעמדת "מקום תפילה ראוי" באופן שפותר את הבעיה.
2. לגבי העתירה לבקשת ייצוג בניהול הכותל, גם פה היה אפשר לחפש פתרון יצירתי שיפריד בין ניהול ענייני התפילה והדת בכותל לבין עניינים מנהלתיים ותיירותיים בהם ניתן לשתף גם נציגים מהציבור הכללי.
3. לגבי בקשת הכנסת ס"ת – גם אם בג"ץ היה קובע כי אין בסמכות רב הכותל למנוע זאת מכל מקום לא בטוח שהיה סוטה מקביעות בג"ץ הקודמות כי כיוון שהוקצה להם מקום לתפילה יוכלו לנהוג שם במנהגים שאינם אורתודוקסים. וגם אם היה מקבל את דרישתם הרי שלכאורה זה נוגד את כוונת החוק שנתן לרב הכותל סמכות חוקית על ענייני הדת בכותל ולכן היה ניתן לבצע תיקון חקיקה שלא ישאיר מקום לפרשנות בדבר.

באמירה כללית ניתן לומר שהתנועות הרפורמיות לא הצליחו להשיג הישגים משמעותיים במשך השנים בעתירות משפטיות בנושאי דת ומדינה, ולפעמים אף להיפך, כיוון שהמחוקק ערך תיקוני חקיקה כדי להתמודד עם העתירות.

אלא שפעמים רבות, **עצם האיום בפנייה לערכאות גורמות לוותרים מצד רשויות המדינה עוד לפני שהוגשה בכלל עתירה בעניין.**

מסקנה:

אף על פי שאין בכוחנו לחזות מה ילד יום בהכרעות בג"ץ, מכל מקום, לא נראה לעין איום משפטי ממשי ומשמעותי ביחס לנעשה בכותל, בוודאי לא כזה שמצריך לחלק את הכותל באופן התקדימי עליו החליטה הממשלה.

21 כך באמת הודיע שר הדתות דאז, נפתלי בנט, שבכוונתו לעשות, ורק התנגדות שרת המשפטים, ציפי ליבני, לאשר תיקון חקיקה עיכבה את המהלך.

נספח ב' - המתווה החדש:

עיקרי החלטת הממשלה בדבר הקצאת שטח תפילה רפורמי ברחבת הכותל

בכ"ח בשבט התשע"ו, החליטה ממשלת ישראל על יישום המתווה החדש להסדרי התפילה בכותל, במסגרתו תיבנה בסמוך לרחבת הכותל רחבה נוספת שתנוהל על פי רצונם והשקפת עולמם של הארגונים הרפורמיים והקונסרבטיביים.

ההמלצות גובשו ע"י צוות אשר מונה על-ידי ראש הממשלה ביום 22 במאי 2013 למניינם בראשות מזכיר הממשלה אביחי מנדלבליט, שהגיש את ההמלצות עם סיום תפקידו כמזכיר הממשלה, לצד צבי האוזר ודינה זילבר.

הממשלה קיבלה את המלצות הצוות במלואן עם כל משמעויותיהן.

הנקודות המרכזיות במתווה החדש הן:

1. הכרה רשמית של ממשלת ישראל ברפורמים והקונסרבטיבים כזרם לגיטימי ביהדות:

- מתן גושפנקא רשמית ב"חוק המקומות הקדושים" לתפילה רפורמית בשריד בית מקדשנו.
- תקצוב ממשלתי מסודר ונדיב²² להקמת ואחזקת הרחבה.
- הקמת גוף ממשלתי רשמי (מועצת הרחבה הדרומית) לניהול הרחבה ובו נציגים רשמיים של תנועות אלו.

2. יצירת שוויון מלא בין התנועות לבין היהדות הנאמנה:

- כניסה אחת משותפת לכל מתחם הכותל המערבי המחולקת לשלושה נתיבי בידוק - נשים, גברים ומעורב. לאחר הבידוק יוכל כל אדם לבחור באיזה כותל הוא רוצה לבקר - האורתודוקסי או הרפורמי.
- גודל הרחבה יהיה משמעותי ודומה בהיקפו לרחבה הרגילה.
- ציוד תפילה קבוע -ברחבה החדשה יוצבו בקביעות ספרי תורה, סידורים, שולחנות לקריאה בתורה, בדיוק כמו ברחבת התפילה הצפונית.
- הוגדר בחוק כי "מנהג המקום" בתפילות ובסדרי המקום יהיה על פי מנהגי הרפורמים -"עם הכשרת הרחבה במלואה והקמת המועצה יקבע ברחבות הצפוניות של הכותל (עזרת הגברים ועזרת הנשים הנוכחיות) מנהג תפילה אורתודוקסי וברחבה הדרומית - מנהג תפילה שוויוני ופלורליסטי".

3. הפקעת מנהגי ישראל מהמקום הקדוש:

- הפקעת סמכות "רב הכותל והמקומות הקדושים": על פי התקנות החדשות, "הממונה על רחבת התפילה הדרומית" יהיה נציג שיבחר ע"י ראש הממשלה ולא רב הכותל. בכך נוצר מצב שישנו מקום המוגדר כאחד "המקומות הקדושים" אך הוא מופקע מסמכויות "רב הכותל והמקומות הקדושים", או גורם דתי אחר.
- איסור על מנהג יהודי בכותל -התקנות קובעות כי חל איסור לנהוג ברחבה הדרומית מנהג "אורתודקסי" כגון הצבת מחיצה.
- היתר לפרצות הלכתיות ומנהגי חולין גם ברחבה העליונה- הרחבה העליונה (שמאחורי הרחבה הרגילה כיום) יהיה השימוש בה לטובת טקסים ואירועים ממלכתיים וציבוריים ללא הפרדה בין

גברים ונשים וללא כפייה של נורמות דתיות שאינן מקובלות על רוב הציבור הישראלי (כגון: מניעת שירת נשים).

השלכות נלוות:

כאמור, בהחלטה תקדימית זו קיבלו הרפורמים והקונסרבטיבים הכרה ומעמד רשמי, תקדים אשר מהווה פתח להכרה ושיוויון בנושאים נוספים.

חשש זה בא לידי ביטוי מוחשי באופן תגובתם של אנשי התנועות האלו למתווה, **כרואים בהחלטה זו מאורע היסטורי שישנה את פני המדינה, וישמש עבורם התחלה למערכות במישורים נוספים.** וכפי שניתן לראות בהתבטאויותיהם:

"מדובר על פשרה היסטורית שמגדירה מחדש את יחסי הדת והמדינה בישראל",

"מהיום, פתרון כל סוגיה חייב לתת מענה לעובדה הפשוטה, הבסיסית והטבעית שיש יותר מדרך אחת להיות יהודי. כך בגיור. כך בנישואין. כך בכשרות. זה יום חג לפלורליזם יהודי בישראל"²³. (יזהר הס, מנכ"ל התנועה המסורתית בישראל).

"מאבקם של הזרמים הפלורליסטיים להכרה במעמדם הוא מאבק שיתרום לשוויון נשים... המסלול בין אורתודוקסיות ובין חילוניות, עובר דרך פירוק מונופול הרבנות הראשית... ההסכם ברחבת הכותל הוא בשורה גם לנשים אורתודוקסיות... ראשית, הוא מבשר את הכרת המדינה בהפרטת שירותי הדת. שנית, הוא מאפשר חופש בחירה אמיתית בדת, הניתן לכל אחת ואחד מאתנו."²⁴ (עו"ד ריקי שפירא-רוזנברג, חברת הנהלת "נשות הכותל")

"...את המציאות הזו שכאן תהיה בכותל אנחנו נשכפל לכל עיר ולכל ישוב בישראל, ונדאג שבכל מקום ברחבי הארץ לצד בתי הכנסת האורתודוקסים יפרחו בתי כנסת וקהילות רפורמיות...אם זה נכון לכותל המערבי זה נכון לכל עיר, יישוב ומועצה אזורית בישראל. וכמאמר השיר: "וזוהי רק ההתחלה..."²⁵ (גלעד קריב, מנכ"ל התנועה הרפורמית - יהדות מתקדמת בישראל).

לחתימת פרק זה חשוב לצטט מדברי המלצות הצוות המבארים את המניע לדחיפת ההחלטה התקדימית להפקעת מקום קדוש מידי הרבנות הראשית ומסירתו לרפורמים-

".. מזה זמן רב דורשים הזרם הקונסרבטיבי והרפורמי ביהדות כי תינתן להם אפשרות להתפלל כדרכם ועל פי מנהגם בכותל. בניסיון לספק מענה לדרישה פנה ראש הממשלה ליו"ר הסוכנות היהודית לארץ ישראל מר נתן שרנסקי וביקש למצוא פתרון המקובל על כלל הזרמים בעם היהודי ובתפוצות... בהמשך הוחלט על כינון הצוות המייעץ לסוגיית הסדרי התפילה בכותל המערבי..."²⁶

<https://www.facebook.com/yizhar.hess/posts/10153946833746450> 23

<http://www.inn.co.il/Articles/Article.aspx/14488> 24

[/https://www.facebook.com/ReformJudaismIsrael/videos/1131327450241362](https://www.facebook.com/ReformJudaismIsrael/videos/1131327450241362) 25

עמ' 8 בהמלצות הצוות 26

הדמיית המתווה החדש:

א. גבולות רחבות התפילה²⁷

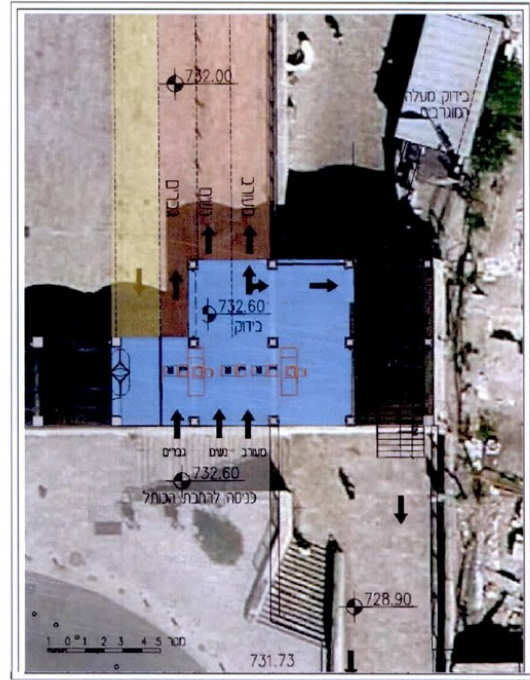

27 נספח 11 בדו"ח הצוות המייעץ

<http://www.pmo.gov.il/MediaCenter/SecretaryAnnouncements/Documents/n3.pdf>

ב. תוכנית הכשרת רחבת התפילה הדרומית והסדרי גישה לכותל המערבי²⁸

תיבנה כניסה אחת מאוחדת לשני המתחמים, ממנה ניתן לבחור
האם ללכת לרחבה הדרומית (רפורמית) או הצפונית (אורתודוקסית):

הרחבה הדרומית והגישה אליה:

